

A dolgok strukturális elemeitől eltérően az emberi személyiségnek módjában áll megismerni a társadalmi viszonyok fejlődésének irányát, és meggyorsítani ezt a fejlődést, elejét véve annak, hogy az emberi energia elpazarolódjék a történelem különféle félreeső ösvényein. Ezért tűnik nekem a strukturalizmus a fogyasztók fegyverletételének a mai társadalom technokratikus tendenciái előtt.

Megjelent a *Diogené* című francia lap 1969. április—júniusi számának mellékletében.

MICHEL FOUCAULT

A tudományok három dimenziója

Az embertudományok nem jelentek meg addig, amíg bizonyos sürgető észokok, bizonyos meg nem oldott tudományos kérdések, bizonyos gyakorlati érdekek nyomására el nem határozták, hogy az embert (akarva, nem akarva, s több-kevesebb sikerrel) beiktatják a tudományos vizsgálódás tárgyainak sorába — s e besorolás abszolút jogosságát talán még be sem bizonyították; az embertudományok abban a pillanatban jelentek meg tehát, amikor a nyugati kultúrában feltűnt az ember: mint olyasvalami, ami fölül gondolkodni, s amit ugyanakkor már ismerni kell. Természetesen kétség sem fér ahhoz, hogy az embertudományok mindegyikének történelmi felbukkanása egy-egy problémának, igénynek, elméleti vagy gyakorlati jellegű akadálnak köszönhető; kétségtelenül szükség volt az új törvényekre, amelyeket az ipari társadalom kényszerít rá az egyénre, ahhoz, hogy a XIX. század folyamán a pszichológia lassan tudománnyá váljék; bizonyos, hogy szükség volt azokra a veszélyekre, amelyek a Forradalom óta a társadalmi egyensúlyállapotot — a polgárságtól megteremtettet is — fenyegették, ahhoz, hogy megjelenhessen a szociológiai típusú gondolkodás. De ha ezek az utalások választ adhatnak is arra a határozott kérdésre, hogy miként különülnek el egymástól ezek a tudományok, és miért éppen ilyen meghatározott körülmények között; e tudományok lehetséges volta, maga a pusztá tény, hogy amióta az emberi lények léteznek és társadalomban élnek, az ember — mint egyén vagy mint valamely csoport tagja — első ízben vált a tudomány tárgyává — ez a tény nem fogható föl és nem kezelhető pusztá vélekedésként; olyasvalami ez, ami a tudás körébe tartozik.

Ez az esemény az episztémé általános újraretegződésében nyilvánította ki önmagát, amikor elhagyván a leképezés területét, az élőlények behatoltak az élet sajátos mélységébe, a javak beilleszkedtek a termelőmódok felfelé ívelő mozgásába, a szavak pedig a nyelvfejlődés folyamába. Ilyen körülmények között nagyon is szükséges volt, hogy az ember tudományos igényű megismerése megjelenjék, a biológiával, gazdaságtannal és filológiával egyenértékűként és ezekkel egyidőben, és hogy benne — természetszerűleg — a tapasztalati megismerés egyik legdöntőbb vív-

mányát lássák az európai kultúra történetében. De mert közben a leképezés általános elmélete letűnt, s cserébe az ember létének — mint minden tényszerűség alapjának — kutatása kínálkozott, elkerülhetetlen volt egyfajta ellentmondás létrejötte: az ember azzá vált, aminek révén minden megismerés elnyerhette a maga közvetlen és problémamentes nyilvánvalóságát; de még inkább azzá vált az ember, ami felhatalmaz minden, az emberre vonatkozó tudás kétségbevonására. Innen a kettős és elkerülhetetlen ellentét: az állandó vita az emberrel kapcsolatos tudományok s egyszerűen a tudományok között, amelynek során az előbbieket azzal az igénnyel lépnek föl, hogy ők alapozzák meg az utóbbiakat, miközben ezek kétségkívül kénytelenek állandóan keresni saját alapjaikat, módszerük igazolását és annak útját-módját, hogy megtisztítsák történetüket a „pszichologizmustól“, a „szociologizmustól“, a „historicizmustól“; s az a másik állandó vita a filozófia és az embertudományok között, amelynek során az előbbi szemére veti az utóbbiaknak azt a naivitást, amellyel önmagukat próbálják megalapozni, s az utóbbiak sajátos tárgyakként követelik maguknak azt, ami eddig a filozófia tárgya volt.

De ha ezek a körülmények szükségszerűen álltak is elő, ez nem azt jelenti, hogy mozgásformájuk a tiszta ellentmondás volna; több mint egy évszázados végnélküli ismétlődésük nem egy örökre nyitott kérdés állandóságából fakad, hanem mindez pontos, történelmileg jól meghatározott ismeretelméleti feltételekre utal. A klasszikus korban a leképezés elméletétől egészen a *mathesis universalis*-ig a tudás mezeje teljesen egynemű volt: mindenféle megismerés a különbségek megállapításával kezd, s a különbségeket egy bizonyos viszonyítási rendszer alapján mutatja ki. Ez egyaránt érvényes volt a matematikára, a (tág értelemben vett) rendszertanra s a természettudományokra; továbbá mindazokra a hozzávetőleges, tökéletlen s nagyrészt ösztönös ismeretekre, amelyek a legegyszerűbb szóbeli közlés megszerkesztésében vagy a csere mindennapos gyakorlatában jutnak szerephez; érvényes volt végül arra a filozófiai gondolkodásra, amelyet hosszú, rendezett fogalomláncolataival, az ideológusok, nem kisebbek, mint Descartes vagy Spinoza, más-más módon ugyan, de be akartak vezetni, hogy a legegyszerűbb és legegyszerűbb gondolatok szükségszerűséggel vezessenek a legösszetettebb igazságok felé. De a XIX. századtól kezdve az episztemológiai mező felaprózódik, pontosabban többfelé szakad. Nehéz kiszabadulni az osztályozások s a Comte-féle lineáris rangsorok bűvöletéből; de megpróbálni, hogy a matematikát tegyük meg az összes modern tudomány kiindulópontjául, azt jelentené, hogy a tudományos objektivitás egyetlen szempontjának rendeljük alá a tudományok tárgyyszerűségének kérdését, létezési formájukat, függésüket azoktól a feltételektől, amelyek a történelem folyamán egyszerre nyújtják e tudományok tárgyát és formáját.

A mélyrehatóbb elemzés fényében azonban a modern episztémé mezeje nem tekinti kötelezőnek magára nézve a tökéletes matematizálás eszményképét, s nem fejt ki a forma tisztaságából kiindulva egy tapasztalatlansággal egyre inkább megterhelt hosszú lemenő ágat az ismeretekben. A modern episztémét úgy kell inkább elképzelnünk, mint egy hatalmas háromdimenziós, három irányban nyitott teret. Az egyik irányba esnének a matematikai és fizikai tudományok, amelyek számára a rendszer mindig az evidens vagy beigazolt tételek deduktív és lineáris láncolata; egy

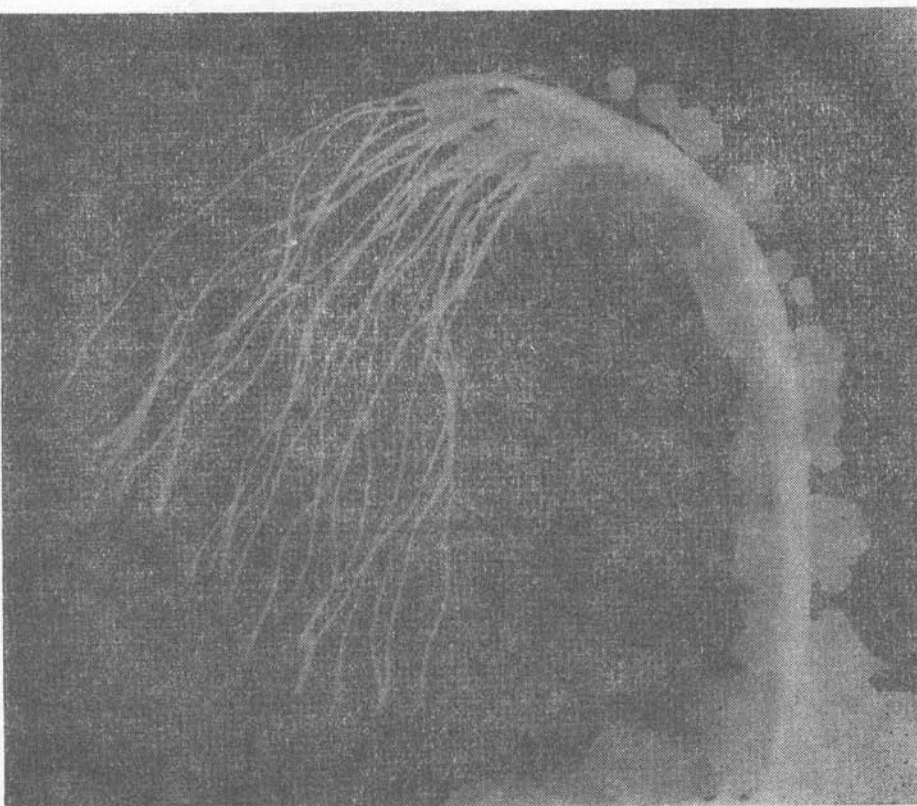
másik irányba pedig azok a tudományok (mint a nyelv-, az élet-, a gazdasági javak termelésének és elosztásának tudománya), amelyek különféle, de analóg elemeket hoznak összefüggésbe, úgyhogy e tudományok képesek állandó strukturális és oksági összefüggéseket megállapítani az említett elemek között. E két dimenzió meghatároz egy közös síkot, amely attól függően, hogy milyen irányban tekintjük át, vagy úgy tűnhet fel, mint a matematika alkalmazása az empirikus tudományokra, vagy úgy, mint a matematizálhatóság területe a nyelvészetben, biológiában, gazdaságtanban. A harmadik dimenzió a filozófiai reflexióé lenne, amely Magatudatként fejlődik; ez a nyelvészet, a biológia és a gazdaságtan dimenziójával közös síkot határoz meg: itt jelenhetnek meg és meg is jelennek az élet, az elidegenedett ember, a szimbolikus formák különböző filozófiai (abban az esetben, ha a filozófiába átültették a különféle empirikus területeken született fogalmakat és problémákat); de ugyanitt jelentek meg, amennyiben gyökeresen filozófiai szemszögből szemlélték ezeknek a tapasztalati dolgoknak az alapját, a részleges ontológiák is, amelyek a maguk sajátos létében próbálják meghatározni az élet, a munka, a nyelv mibenlétét; végül a filozófiai dimenzió a matematikai tanokkal is közös síkot alkot: a gondolat formalizálását.

Ebből az ismeretelméleti háromságból az embertudományok ki vannak rekesztve, legalábbis olyan értelemben, hogy nem található sem a dimenzióknak valamelyikében, sem az ezek által meghatározott síkokban. De ugyanilyen joggal állítható az is, hogy e háromság magában foglalja az embertudományokat, mert helyüket e tudományok hézagaiban, pontosabban a három dimenziótól meghatározott térben találják meg. Ez a (bizonyos értelemben hátrányos, más értelemben kiváltságos) helyzet teremti meg a kapcsolatot közöttük s az összes többi tudományforma között: többékevésbé eltérő, de állandó céljuk, hogy magukévá tegyék vagy mindenesetre valamilyen szinten hasznosítsák a matematikai formalizációt; a biológiától, a gazdaságtantól, a nyelvtudományoktól kölcsönvett modellekkel és fogalmakkal élnek; végül az ember azon létezési módjához szólnak, amelyet a filozófia a végső alapok szintjén próbál elgondolni, míg ők maguk empirikus megnyilvánulásaiban akarják megragadni.

Talán éppen ez a ködös viszonyuk a háromdimenziós térhez teszi oly nehézé az embertudományok elhelyezését, bizonytalanná beillesztésüket az episztemológiai térbe. Lehet, hogy ez tünteti föl őket veszedelmesnek is, meg veszélyeztetettnek is egyidőben. Veszedelmesnek, mert az összes többi tudomány számára úgy jelentkeznek, mint valami állandó fenyegetés: kétségtelen, ha a maguk dimenziójában maradnak, sem a deduktív, sem az empirikus tudományok, sem a filozófiai reflexiók nem kockáztatják, hogy „átsodródjanak“ az embertudományok közé, vagy hogy magukra ölték azok keverék-jellegét; de köztudomású, hogy milyen nehézségekkel jár néha azoknak a közvetítő síkoknak a kijelölése, amelyek összekötik az episztemológiai tér három dimenzióját; ugyanis a legkisebb eltávolodás ezektől a szigorúan megszabott síkoktól az embertudományok által kisajátított területre hajtja a gondolkodást: innen ered a „pszichologizmus“ és a „szociologizmus“ veszélye — amelyet egy szóval „antropologizmusnak“ nevezhetnénk —, s amely fenyegetővé válik abban a pillanatban, amikor például nem elemezzük helyesen a gondolkodás és a formalizálás kapcsolatát vagy az élet, a munka és a nyelv létezési módját.

Az „antropologizálás“ napjainkban a legfőbb belső veszély a tudomány számára. Könnyű belátni, hogy az ember megszabadult önmagától mint különctől, mióta felfedezte, hogy nincs sem a teremtés, sem a világűr középpontjában, talán még csak az élet magaslatán és végcéljánál sem; de ha az ember nem uralkodik többé a világmindenségen, sem annak teremtményein, az embertudományok veszélyes senkiföldjévé válnak a tudáson belül. Őszintén szólva maga ez az állapot ítéli őket alapvető állhatatlanságra. Ami megmagyarázza az embertudományok kérdéseességét, kétességét, tudományjellegük határozatlanságát, veszedelmes közelkerülésüket a filozófiához, ami választ ad arra, hogy miért oly nehéz meghatározni, mennyiben és hogyan támaszkodnak a többi tudományra, ami rávilágít örökös másodlagos és származtatott jellegükre, de ugyanakkor egyetemesség-igényükre is, az egyáltalán nem tárgyuk rendkívüli áthatolhatatlansága — mint ahogyan azt gyakran állítják —, nem is metafizikai státusuk vagy annak az embernek a transzcendens volta, akiről e tudományok beszélnek, hanem annak az episztemológiai rendszernek az összetettsége, amelyhez ezek a tudományok tartoznak, valamint állandó kapcsolatuk azzal a három dimenzióval, amely területet kijelöli.

Részlet a szerző *Les mots et les choses* (A szavak és a dolgok. — Paris, 1968) című könyvéből.

Kabay Béla:
Gyász
(foto)